

De smaak van spraak

Etnolecten, stereotypen en beeldvorming

R. Doeleman en R. van Hout

1 Inleiding

Sprekers verraden zich door hun accent. Aan een accent is natuurlijk niet feilloos te horen waar iemand zoal heeft gewoond en wat nu precies zijn ouders deden, maar een accent zegt veel, ook in de ogen van de doorsnee taalgebruiker. Dat blijkt keer op keer in taalattitude-onderzoek waarin proefpersonen gevraagd wordt oordelen te geven over sprekers. Proefpersonen hebben weinig moeite om de persoonlijkheid te beoordelen van iemand van wie ze slechts een kort geluidsfragment hebben gehoord en het meest opmerkelijke is nog dat ze het onderling grotendeels eens zijn. Het gemak waarmee oordelen worden gegeven moet verklaard worden uit het bestaan van stereotypen over spraak, meer in het bijzonder over spraakvormen die geassocieerd worden met regionale achtergrond, met leeftijd, met sekse, maar ook met sociale achtergrond. Aan spraak zit een smaak, een opvallende smaak zelfs.

In het Nederlandse taalgebied is veel onderzoek gedaan naar attitudes tegenover regionale accenten en dialectsprekers (zie bijvoorbeeld Boves & Gerritsen, 1995; Van Hout & Knops, 1985). Enigszins gechargeerd zou men kunnen stellen dat de dialectspreker van de "landrand" het in status en prestige ruim verliest van de standaardtaalspreker, maar dat hij het ruim wint qua gezelligheid en humor, eigenschappen die geassocieerd zijn met de solidariteitsdimensie van taal.

Shadid (1998) meldt in zijn boek over de grondslagen van de interculturele communicatie dat taal niet van groot belang is in interactie tussen mensen en nauwelijks van invloed is op wederzijds toegekende stereotypen. Het zijn veeleer andere zaken zoals de non-verbale gedragingen van de spreker alsmede aspecten als huidskleur en kleding die het beeld van de communicatiepartner bepalen (Shadid, 1998: 132). Vanuit deze stellingname ligt het niet voor de hand om de rol van spraakaccenten in interculturele communicatie en stereotyperingen te gaan onderzoeken. Het valt echter niet te ontkennen dat een stem een directe indruk geeft van de persoonlijkheid van de spreker. Zelfs wanneer we iemand alleen maar horen (bijvoorbeeld in een telefoongesprek met een onbekende) kunnen we ons op basis van het accent, het stemgeluid en de manier van spreken een beeld vormen van de persoonlijkheid van de gesprekspartner. Daar staat tegenover dat de onderzochte taalstereotypen in het Nederlandse taalgebied vooral betrekking hadden op de bestaande "inheemse" dialecten en taalvariatiepatronen, die mogelijk van groot belang zijn in monoculturele communicatie, maar nauwelijks van belang zijn wanneer het gaat om interculturele communicatie. Mogelijk spelen taalstereotypen op intercultureel vlak hooguit een bescheiden rol. "Mogelijk",

want binnen het Nederlandse taalgebied is hier weinig tot geen onderzoek naar gedaan.

Bovendien wordt etniciteit van oudsher als een factor van gewicht bestempeld in sociolinguïstisch onderzoek. Een voorbeeld is de bespreking van deze factor in het Amerikaans-Engels in Wolfram & Schilling-Estes (1998). Zij spreken van etnische dialecten ofwel etnolecten. Voor de Verenigde Staten is het AAVE (African American Vernacular English) het voorbeeld bij uitstek, maar het beeld is veel complexer. De volgende etnische variëteiten van het Engels worden genoemd: Italiaans, Engels, Iers, Duits, Puerto-Ricaans, Chicano, Amerikaans-Indiëans en Vietnamees. Het grootste deel van deze variëteiten wordt gebruikt door immigratiegroepen. Deze Amerikaanse reeks geeft aanleiding om te veronderstellen dat ook Nederland etnolectische variatie kent. Met de komst van omvangrijke minderheidsgroepen lijkt er in Nederland een dimensie toegevoegd te zijn aan de aanwezige taalvariëteitpatronen. Over het algemeen lijkt de intuïtie te bestaan dat etnolecten wel degelijk te onderscheiden zijn. Wanneer we een leek vragen hoe een Surinamer klinkt of hoe een Duitser klinkt dan heeft zij/hij daar duidelijke ideeën over. Er is echter geen systematisch onderzoek gedaan naar het bestaan van etnolecten. We weten bijvoorbeeld niet of groepsherkenning van een spreker mogelijk is voor de doorsnee taalgebruiker op basis van spraak alleen. En we weten al helemaal niet wat het belang van etnisch gekleurde spraak is in sociale categorisatieprocessen.

In deze bijdrage willen we de resultaten van een onderzoeksproject naar etnolecten bespreken. Het accent ligt op de herkenning van etnolectische taalvariëteiten en op de attributie van persoonlijkheidskenmerken op basis van spraakfragmenten waarin de etnische dimensie systematisch werd gevarieerd. De volgende twee vragen vormen de leidraad in de te bespreken onderzoeksresultaten:

1. Verraadt het accent de etnische groep waartoe een spreker behoort?

We noemen dit de vraag naar het etnisch groepslidmaatschap. Het begrip etnisch wordt breed opgevat en niet beperkt tot mediterrane en ex-koloniale groepen. De noodzaak van identificatie van groepslidmaatschap voor sociale (etnische) categorisatie op basis van spraak kan omschreven worden als het projectieprincipe. Dit principe stelt dat stereotiepe ideeën over etnische groepen alleen geprojecteerd kunnen worden op een individuele spreker als deze spreker herkend wordt als lid van die bepaalde etnische groep (zie Doeleman, 1994; 1998).

2. Speelt spraak daadwerkelijk een rol in de attributie van persoonlijkheidskenmerken aan sprekers?

Het gaat hier om de vraag naar de weging van de rol van spraak. Het is van belang om vast te stellen dat er in principe twee wegen of routes open liggen voor evaluatie van sprekers en hun spraak: (1) de route van de identificatie van etnisch groepslidmaatschap (*etnische stereotypering*) en/of (2) de route van de identificatie van (fonetische) spraakkenmerken (*vocale stereotypering*).

Deze vragen zullen in deze bijdrage systematisch onderzocht worden. We willen laten zien dat spraak een systematische rol kan spelen in categorisatie- en attributieprocessen. En als dat zo is, of beter gezegd, omdat dat zo is, verdient spraak meer aandacht in onderzoek naar interculturele communicatieprocessen dan zij tot nu toe heeft gekregen in het Nederlandse onderzoek. We kunnen op basis van de gepresenteerde onderzoeksresultaten geen uitspraak doen over de verhouding tussen de kracht en invloed van taal en spraak en de kracht en invloed van andere (non-verbale) factoren. Waar we vooral op willen wijzen is dat in sociaal-wetenschappelijk onderzoek niet voorbijgegaan mag worden aan een factor die een stabiele en herkenbare rol speelt in de attributieprocessen van de doorsnee taalgebruiker, dezelfde taalgebruiker die betrokken is in interculturele communicatieprocessen.

2 Onderzoeksopzet

De onderzoeksresultaten die hier besproken worden hebben betrekking op drie onderdelen uit een groter project (zie Doeleman, 1998), die direct in verband staan met de in de inleiding geformuleerde vragen.

Het gaat om de volgende (quasi-)experimenten:

1. een sprekeridentificatie-experiment waarin onderzocht is of, en zo ja in hoeverre, luisteraars in staat zijn etnolecten te herkennen;
2. een sprekerevaluatie-experiment naar de attributie van persoonlijkheidskenmerken aan allochtone sprekers op basis van een spraakfragment;
3. een evaluatie-experiment naar de attributie van persoonlijkheidskenmerken aan etnische groepen.

Op basis van de vergelijking van de resultaten van de drie onderzoeksonderdelen kan achterhaald worden of etnolectisch bepaalde taalvariatie een rol speelt in de beoordeling van de sprekers via ofwel sociale en etnische categorisatie ofwel via vocale stereotypering. Als aanvulling zijn linguïstisch-fonetische analyses uitgevoerd die alleen al noodzakelijk zijn om een dieper inzicht te krijgen in de aard van de spraakverschillen tussen de onderscheiden etnische groepen.

Voor het project werd spraak verzameld in interviews van een autochtone interviewster met allochtone en autochtone mannelijke sprekers. Er is gekozen voor sprekers uit allochtone groepen die duidelijk aanwezig zijn in de Nederlandse samenleving. Het betreft de vier grootste minderheidsgroepen in Nederland: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen (zie Huls & Klinkenberg, 1997; Broeder & Extra, 1995). En het betreft twee relatief grote groepen West-Europese migranten: Engelsen en Duitsers (zie de cijfers in CBS 1997). De autochtone moedertaalsprekers van het Nederlands werden toegevoegd als controlegroep waarbij een systematisch onderscheid gemaakt is naar moedertaalsprekers van het Nederlands met en zonder regionaal accent. De allochtone sprekers waren immigranten van de eerste generatie die na hun achttiende jaar naar Nederland waren gekomen. Het aantal sprekers ingedeeld naar etnische groep en de moedertaal van de sprekers is weergegeven in tabel 1.

Tabel 1 De sprekers in het onderzoek, geclassificeerd naar herkomst, moedertaal en aantal (n = aantal sprekers).

	Herkomst regio	Herkomst land	Moedertaal	n
Allochtone sprekers	Mediterraan	-Turkije	Turks	2
		-Marokko	Marokkaans-Arabisch	2
	Caribisch	-Suriname	Sranan	2
		-Antillen	Papiamentó	2
West-Europees	-Engeland	Engels	2	
	-Duitsland	Duits	2	
Autochtone sprekers ¹	-Brabants		Brabants accent	1
	-Randstedelijk		Randstedelijk accent	1
	-Standaard (zonder regionaal accent)		Niet geaccentueerd Nederlands	1
Totaal aantal sprekers				15

2.1 Spraak

De interviews werden opgenomen op DAT-tapes. De voorgelezen tekst betrof een neutraal onderwerp en was voor alle sprekers gelijk, d.w.z. uit de tekst kon niets afgeleid worden over de herkomst, sociaal economische status of persoonlijkheid van de sprekers. Voor het sprekerevaluatie-experiment werd uit het midden van de voorgelezen tekst een fragment van 15 zinnen, duur 45-60 seconden, geselecteerd. In pilotstudies bleek de sprekeridentificatie sneller uitgevoerd te kunnen worden. Voor het sprekeridentificatie-experiment werden de eerste 10 zinnen van elk fragment, duur 30-35 seconden, gebruikt. De fragmenten van de 15 sprekers werden in random volgorde op een cassette opgenomen. Tussen elk fragment werd een pauze van 15 seconden ingelast en het geheel werd vooraf gegaan door twee fragmenten van testsprekers (een Engelsman en een autochtone Nederlander).

2.2 Respondenten

In totaal namen 423 autochtone middelbare scholieren uit klas 3 en 4 deel aan het onderzoek. De gemiddelde leeftijd was 15 jaar. De scholieren kwamen uit een urbane, grote stadsomgeving (Rotterdam), of uit een suburbane, dorpse omgeving (Waalwijk of Drunen). Binnen elke omgeving werden studenten bezocht op een relatief laag schoolniveau (vbo/mavo) en op een relatief hoog schoolniveau (havo/vwo).

3 Identificatie van etnisch groepslidmaatschap

3.1 Taakstelling

De identificatie van de herkomst van de sprekers werd in twee stappen uitgevoerd. De respondenten luisterden naar het fragment en bepaalden allereerst of de spreker autochtoon of allochtoon was. Als ze dachten dat het een autochtone spreker betrof, bestond de tweede stap uit het aankruisen van de regionale herkomst van de sprekers (noord, oost, zuid, west, of centraal). Als de respondenten

dachten dat het een allochtone spreker was, bestond de tweede stap uit het aankruisen van het herkomstland van de spreker op een lijst met twintig landen. De herkomstlanden waren geselecteerd als representanten van alle grote migrantengroepen in Nederland (zie Broeder & Extra, 1995) en alle grote taalfamilies van de wereld (zie Comrie, 1987) en werden aangeboden in alfabetische volgorde. Er waren ook twee blanco posities waar de respondenten landen in konden vullen die niet op de lijst stonden.

Als de spreker als autochtone Nederlander herkend werd, kon slechts één herkomstregio aangekruist worden. Als de spreker geïdentificeerd werd als allochtone spreker, dan konden de respondenten één of twee herkomstlanden aankruisen. De respondenten moesten één keuze aankruisen als ze zeker waren over de herkomst van de allochtone spreker en zowel een eerste als een tweede keus aankruisen als ze twijfelden.

Niet alle respondenten voerden deze taak uit. Sprekeridentificatie op basis van voorgelezen spraak werd uitgevoerd door 126 respondenten die evenwichtig verdeeld waren over de schoolniveaus (laag/hoog) en de omgevingen (urbaan/suburbaan).

3.2 Resultaten

Het onderscheid tussen autochtone en allochtone sprekers werd door bijna alle respondenten bijna altijd goed gemaakt (gemiddeld 94% correct). De correcte identificatie van het herkomstland van de allochtone sprekers lag voor alle sprekers duidelijk boven kansniveau (gemiddeld 53% correct). Er was echter wel een aanzienlijke diversiteit in de correcte percentages. Onderstaand overzicht geeft per spreker aan hoeveel procent van de respondenten de identificatie autochtoon/allochtoon en de identificatie van het herkomstland correct maakten.

Tabel 2 Correcte identificatie van allochtone en autochtone herkomst van de sprekers.²

Spreker	TUR 1	TUR 2	MAR 1	MAR 2	SUR 1	SUR 2	ANT 1	ANT 2	DUI 1	DUI 2	ENG 1	ENG 2	NRA	NBR	NST
Autochtoon/ Allochtoon	99	96	88	98	98	100	99	91	98	75	83	94	99	99	100
Herkomst- land	60	46	32	41	65	91	25	45	84	39	52	54	-	-	-

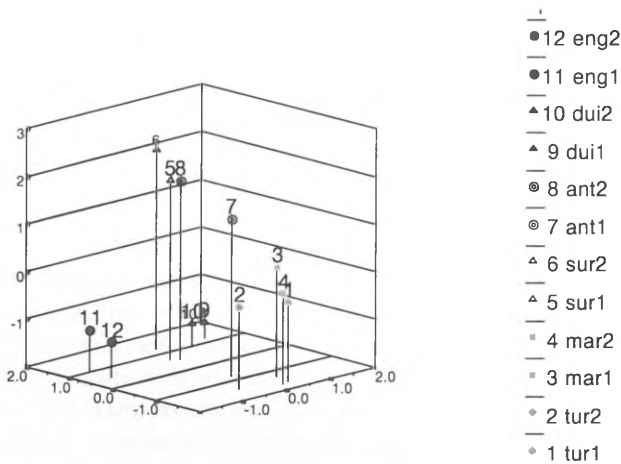
TUR = Turk; MAR = Marokkaan; SUR = Surinamer; ANT = Antilliaan; DUI = Duitser; ENG = Engelsman; NBR = Nederlands, Brabants accent; NRA = Nederlands, randstedelijk accent; NST = Nederlands, standaard zonder regionaal accent; 1 = spreker 1, 2 = spreker 2).

Op basis van bovenstaande tabel kan geconcludeerd worden dat sprekers duidelijk herkend werden als spreker van een autochtone dan wel allochtone variant van het Nederlands. Herkenning van de exacte etnische groep blijkt moeilijker te zijn, dit wordt verder besproken in de discussie. De gegevens uit tabel 2 representeren niet het gehele beeld dat uit de sprekeridentificaties naar voren kwam. De incorrecte identificaties lieten ook zeer interessante patronen zien.

De meeste misidentificaties bleken te bestaan uit verwisselingen binnen bepaalde groepen, d.w.z. binnen de mediterrane groep (Turken geïdentificeerd als Marokkanen en vice versa) en binnen de Caribische groep (Surinamers geïdentificeerd als Antillianen en vice versa). Een verwisseling tussen deze groepen kwam maar zelden voor.

De mate van verwisselingen in de identificaties van de herkomst van de allochtone sprekers kan gevisualiseerd worden in een multidimensionale schaalanalyse (classical MDS) van de sprekeridentificatiedata. Op basis van de identificaties worden de sprekers in een multi-dimensionale ruimte geplaatst. De afstand tussen de sprekers staat voor de mate van verwarring of verwisseling. Sprekers die ver van elkaar staan, werden zelden of nooit verwisseld, sprekers die dicht op elkaar staan werden veel verwisseld. Een driedimensionale weergave wordt gegeven in figuur 1.

Figuur 1 Multi-dimensionale schaalanalyse van de sprekeridentificatiedata van de allochtone sprekers. Legenda: zie tabel 2.

Figuur 1 laat zien dat de sprekers 1, 3, 4 en in mindere mate ook 2 vaak verwisseld werden. Dit is de mediterrane groep. Ook binnen de Caribische groep vinden we veel verwisselingen, met name tussen spreker 5, 6 en 8.

Een zelfde patroon van verwarring is zichtbaar in de dubbele keuzes van herkomstlanden van allochtone sprekers. In twee derde van alle identificaties van het herkomstland van sprekers die als allochtoon aangemerkt waren, werden twee keuzes gemaakt. De twee keuzes leverden veel vaker combinaties op van twee landen binnen de mediterrane groep en binnen de Caribische groep dan tussen deze of andere groepen

Uit bovenstaande blijkt de identificatie van het herkomstland redelijk moeilijk te zijn (maar boven kansniveau correct gemaakt). De identificatie van de etnische groepen mediterraan en Caribisch blijkt redelijk goed te gaan.

3.3 Discussie

Drie mogelijke verklaringen kunnen gegeven worden voor verwarring tussen Turken en Marokkanen enerzijds en Surinamers en Antillianen anderzijds.

Ten eerste zou het zo kunnen zijn dat Marokkanen en Turken hetzelfde klinken en dat hetzelfde geldt voor Surinamers en Antillianen. Zoals hierboven werd aangegeven werd in dit project ook een fonetische analyse gemaakt van de spraak (zie Doeleman, 1998). Zowel suprasegmentele als segmentele fonetische kenmerken werden geanalyseerd.³ In deze analyses werd het aantal sprekers verdubbeld. Er werden nu tekstfragmenten opgenomen van vier sprekers uit elk herkomstland (allochtonen) en van twee sprekers uit elke herkomstregio (autochtonen). De analyses laten duidelijke suprasegmentele verschillen zien tussen de spraak van autochtone en allochtone sprekers. Het bleek echter niet mogelijk om op basis van de suprasegmentele analyses een verder onderscheid te maken tussen de verschillende allochtone groepen. In dat opzicht lijken alle allochtone groepen dus hetzelfde te klinken, hetgeen de lagere correctscores voor de identificatie van herkomstland kan verklaren, maar niet de incorrectscores en combinaties. Op segmenteel niveau werden naast verschillen tussen autochtone en allochtone sprekers ook verschillen tussen diverse allochtone groepen gevonden. Zo bleek bijvoorbeeld dat t-deletie en bilabiale /w/ veel voor kwam bij de Surinamers en Antillianen en dat de Duitsers zowel de /t/ als de /k/ aspireren, terwijl de Engelsen alleen /t/ aspireerden. Uit deze analyses bleken overeenkomsten in een aantal segmentele kenmerken tussen de twee Caribische groepen en tussen de twee West-Europese groepen. Er werden echter geen duidelijke gemeenschappelijke kenmerken gevonden voor de twee mediterrane groepen.

Een alternatieve verklaring voor de verwarring tussen Turken en Marokkanen kan zijn dat de respondenten een zogeheten "educated guess" maakten. Als ze het herkomstland van de allochtone spreker niet konden identificeren en wel hoorden dat de karakteristieke kenmerken van Surinamers of Antillianen niet aanwezig waren, zouden ze de grootste kans op een correct antwoord hebben als ze Turkije en/of Marokko aankruisten. Tenslotte vormen de Turken en de Marokkanen de andere twee grote minderheidsgroepen in Nederland.

Een laatste verklaring kan gevonden worden in sociaal-psychologische theorieën over het gebruik van stereotypering en het 'ingroup/outgroup' onderscheid. Marokkanen en Turken worden door veel Nederlanders als één groep gezien. Het is voor autochtone Nederlanders niet noodzakelijk om een onderscheid te maken tussen deze twee 'outgroups' die zo gelijk zijn aan elkaar en even ongelijk zijn aan de 'ingroup'. Om dezelfde reden kan de verwarring tussen Surinamers en Antillianen ontstaan zijn.

4 Etnische hiërarchieën en sprekershiërarchieën

In bovenstaande werd aangetoond dat een allochtoon accent herkend kan worden op basis van een kort spraakfragment. Ook de etnische groep waartoe de spreker behoort, kan herkend worden, zij het dat het exacte herkomstland moeilijk te identificeren is. Daarmee kan spraak dus -tot op zekere hoogte- gebruikt worden

als identificator van etniciteit. Hiermee is echter nog geen antwoord gegeven op de tweede vraag, namelijk of deze identificatiemogelijkheid ook daadwerkelijk gebruikt wordt in de attributie van persoonlijkheidskenmerken aan sprekers. Om dit te onderzoeken werd een sprekerevaluatie-experiment uitgevoerd. De resultaten werden gekoppeld aan een onderzoek naar stereotype ideeën van de autochtone respondenten over etnische groepen in Nederland: het groepsevaluatie-experiment.

4.1 Taakstelling

De respondenten voerden een zelfde taak uit bij de evaluatie van sprekers en de evaluatie van etnische groepen. Op 13 semantische-differentiaal schalen werden oordelen gevraagd over drie dimensies van persoonlijkheid. De keuze van deze drie dimensies kwam tot stand na uitgebreide literatuurstudie en pilot onderzoek. De schalen waren referenten van twee sociolinguïstische dimensies: aantrekkelijkheid (5 schalen) en status (4 schalen) van de spreker/etnische groep, en één sociaal psychologische dimensie: sociale afstand tussen respondent en de spreker/etnische groep (4 schalen). Het verschil tussen beide taken was dat de sprekerevaluatie plaats vond op basis van de bovenbeschreven spraakfragmenten, terwijl de groepsevaluatie plaatsvond in een 'pen-and-paper' experiment, waarbij geen cassette beluisterd werd.

Dezelfde 126 respondenten die de sprekeridentificatie uitvoerden, luisterden naar de spraakfragmenten, na ieder fragment vulden ze de 13 semantische differentiaalschalen in. De sprekerevaluatietaak vond één à twee weken voor de sprekeridentificatietaak plaats.

Een andere, vergelijkbare groep van 150 respondenten (weer evenwichtig verdeeld over schoolniveau en omgeving) voerde de groepsevaluatietaak uit. Zij vulden de 13 semantische differentiaalschalen in voor het gemiddelde lid van de zeven etnische groepen in dit onderzoek (dat wil zeggen de Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, Duitsers, Engelsen en autochtone Nederlanders). De groepen werden in random volgorde aangeboden, voorafgegaan door twee testgroepen (Fransen en Chinezen) en besloten met een testgroep (Spanjaarden). Deze respondenten hadden één à twee weken voor de uitvoering van de groepsevaluatietaak een sprekerevaluatietaak uitgevoerd op basis van semi-spontane spraakfragmenten⁴.

4.2 Resultaten

Factoranalyse (principale component analyse) werd uitgevoerd om te achterhalen of de data te reduceren waren tot de drie dimensies (aantrekkelijkheid, status en sociale afstand) waaruit ze opgebouwd waren. De drie dimensies werden inderdaad gevonden.

Factoranalyse op basis van de sprekerevaluatiedata en factoranalyse op basis van de groepsevaluatiedata leverden dezelfde drie dimensies op (eigenwaarde > 1). Bovendien bleken dezelfde schalen representanten te zijn van die dimensies. De dimensies en de bijbehorende schalen waren:

1. Aantrekkelijkheid: vriendelijkheid, humeur, agressie, betrouwbaarheid, rechtvaardigheid.
2. Status: rijkdom, opleiding, macht.⁵
3. Sociale afstand: deze spreker/het gemiddelde lid van deze groep als mijn buurman, vriend, leraar, zwager hebben lijkt me prettig/onprettig.

Op basis van de gemiddelden op deze dimensies konden de sprekers en de etnische groepen hiërarchisch gerangschikt worden. Een vergelijking van de etnische (groeps)hiërarchieën en de sprekershiërarchieën maakt duidelijk in hoeverre de identificatie als lid van een etnische groep en de bijbehorende stereotiepe ideeën over deze etnische groep de sprekerevaluatie beïnvloedden. Met andere woorden, een dergelijke vergelijking geeft het belang van etnische categorisatie in de beoordeling van sprekers aan.

Figuur 2 Etnische hiërarchieën versus sprekershiërarchieën, van negatief naar positief. Legenda: zie tabel 2.

Aantrekkelijkheid

Turken	Marokkanen	Duitsers	Surinamers	Antillianen	Engelsen	Nederlanders
TUR2, TUR1	DUI1, MAR2	ENG2, MAR1	ANT1, DUI2	SUR1, ANT2	NRA, SUR2	NBR, ENG1, NST

Status

Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	Duitsers	Engelsen	Nederlanders
TUR1, MAR2	MAR1, ENG2	ANT2, ANT1	TUR2, SUR2	SUR1, DUI1	DUI2, ENG1	NBR, NRA, NST

Sociale afstand

Turken	Marokkanen	Duitsers	Surinamers	Antillianen	Engelsen	Nederlanders
TUR1, TUR2	DUI1, MAR2	ENG2, MAR1	ANT1, DUI2	SUR1, ANT2	SUR2, ENG1	NRA, NBR, NST

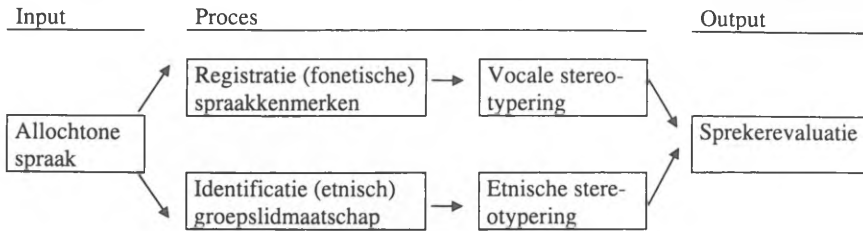
Uit bovenstaand overzicht blijken duidelijke overeenkomsten tussen de etnische en sprekershiërarchieën. Dit pleit voor een aanzienlijke invloed van etnische categorisatie op sprekerbeoordelingen. Er zijn echter ook een aantal duidelijke verschillen, bijv. de relatief lage positie van de tweede Engelse spreker ENG2 op alle dimensies en de relatief hoge positie van de Surinaamse spreker SUR2 op aantrekkelijkheid. Kennelijk zijn er naast etnische stereotypen ook nog andere factoren belangrijk in de beoordeling van sprekers.

4.3 Discussie

Een verklaring voor de verschillen tussen etnische hiërarchieën en sprekershiërarchieën kan gevonden worden als we kijken naar het procesmodel voor de beoordeling van allochtone sprekers uit Doeleman (1998). Dit model is gebaseerd op modellen voor algemene attitudes (onder andere Eagly & Chaiken, 1993; Ajzen, 1988; Fishbein & Ajzen, 1975) en op modellen voor taalattitudes (onder andere Cargile, Giles, Ryan & Bradac, 1994; Knops, 1987). Naast etnische categorisatie en stereotypen worden hier ook vocale stereotypen genoemd als proces-

variabelen in sprekerevaluaties. Bovendien wordt in dit model de rol van sprekeridentificatie en etnische categorisatie in het proces van sprekerevaluaties benadrukt. Het model wordt geschetst in figuur 3.

Figuur 3 Procesmodel van autochtone reacties op allochtone spraak.

In het procesmodel in figuur 3 worden in twee routes twee mogelijke verklaringen voor de evaluaties van de sprekers gegeven: vocale stereotypering en etnische stereotypering.

De rol van *etnische stereotypering* is hierboven al aan bod gekomen. De allochtone sprekers in het beschreven onderzoek spraken allemaal met een allochtoon accent. Op basis van dit accent kon de herkomst van de sprekers (tot op zekere hoogte) geïdentificeerd worden. Als een dergelijke identificatie gemaakt werd, konden de stereotiepe ideeën (en vooroordelen) over leden van deze herkomstgroepen geprojecteerd worden op de sprekers. Uit de vergelijking van de evaluaties van sprekers en etnische groepen bleek dat de sprekerevaluatie in belangrijke mate gebaseerd werd op deze stereotiepe ideeën. Correlatie-analyses ondersteunen dit beeld. De correlaties tussen de dimensies van spreker- en groepevaluatie waren hoog: voor aantrekkelijkheid .78 ($p < .01$), voor status .83 ($p < .01$) en voor sociale afstand .87 ($p < .01$).

De tweede verklaring voor de sprekerevaluaties wordt gezocht in *vocale stereotypering*. Uit eerder onderzoek is bekend dat bepaalde fonetische spraakkenmerken direct geassocieerd worden met bepaalde persoonlijkheidskenmerken. Het accent kan dus spraakkenmerken bevatten die direct stereotypen oproepen, onafhankelijk van de (etnische) herkomst van de spreker. Zo wordt langzaam spreken geassocieerd met lui zijn en snel spreken met actief zijn. Vocale stereotypering zou de verschillen tussen de etnische hiërarchieën en de sprekershiërarchieën kunnen verklaren.

Vocale stereotypering werd onderzocht door middel van correlatie-analyse van de beoordeling op de drie dimensies in de sprekerevaluatie (aantrekkelijkheid, status en sociale afstand) met de fonetische variabelen in het onderzoek (zie Doeleman, 1998). De fonetische variabelen waren 20 suprasegmentele fonetische kenmerken (door datareductie verkregen representanten van de data uit de suprasegmentele analyses) en 19 segmentele fonetische kenmerken (de data afkomstig uit de segmentele analyses).

Uit de correlatieve analyses bleek dat de sprekerevaluatie sterk gecorreleerd was met een aantal fonetische kenmerken op zowel het segmentele als het supra-

segmentele niveau. Er lijkt dus sprake te zijn van vocale stereotypering. Wanneer echter correlaties berekend worden op alleen de data van de allochtone sprekers (en de autochtone Nederlanders dus buiten beschouwing worden gelaten) blijkt er slechts voor een aantal fonetische kenmerken een sterke relatie te bestaan met de sprekerevaluatie. De meeste fonetische kenmerken die een sterke correlatie lieten zien met de sprekerevaluatie bleken gerelateerd te zijn aan het autochtoon/allochtoon onderscheid. Dit is een centraal onderscheid in dit onderzoek. Het onderscheid wordt bijna perfect herkend in de sprekeridentificatie en de autochtonen werden positief beoordeeld in zowel de sprekerevaluatie als de groeps-evaluatie. Het is te verwachten dat de fonetische kenmerken die onderscheidend zijn voor autochtonen sterk positief correleren met een positieve (autochtone) sprekerevaluatie.

Uit het model in figuur 3 blijkt dat ook de identificatie van het groepslidmaatschap van sprekers van invloed zou kunnen zijn op de sprekerevaluaties. Als een spreker niet herkend wordt als lid van de betreffende etnische groep, worden stereotiepe beelden van andere etnische groepen geprojecteerd op de spreker in kwestie.

Identificatie bleek slechts een klein effect te hebben op de sprekerevaluatie. Bovendien was dit effect niet eenduidig. Een frequente identificatie van een allochtone spreker als autochtoon leidde bijvoorbeeld niet automatisch tot een hogere sprekerevaluatie. Slechts één allochtone spreker (de Duitser GER2) werd een aanzienlijk aantal keer als autochtoon geïdentificeerd. Deze spreker werd inderdaad relatief positief beoordeeld in de sprekerevaluatie.⁶

Ook de invloed van het soort foutieve identificatie is niet overduidelijk. We zouden verwachten dat als een Surinaamse spreker van het Nederlands herkend wordt als Marokkaan de evaluatie van deze spreker omlaag zou gaan (vanwege de lagere beoordeling van de groep Marokkanen in vergelijking met de Surinamers). Op dezelfde manier zou een identificatie van een Duitse spreker van het Nederlands als Engelsman de beoordeling van de aantrekkelijkheid positief kunnen beïnvloeden. Foutieve identificaties binnen de mediterrane of binnen de Caribische groep zullen in deze zin geen effect hebben op de sprekerevaluaties, omdat de groepsevaluaties van de twee groepen in de mediterrane groep gelijk waren, evenals die van de twee groepen in de Caribische groep. Van alle sprekers werd slechts één spreker met enige regelmaat buiten de eigen grotere groep geplaatst; een Antilliaan die dan niet tot de Caribische groep gerekend werd. Dit lijkt echter niet zoveel effect te hebben gehad op de sprekerevaluaties, want die waren voor beide Antillianen weinig verschillend.

De effecten van vocale en etnische stereotypering werden nader onderzocht in regressie-analyses (stepwise regression). De afhankelijke variabelen voor de regressie-analyses waren de drie sprekerevaluatiedimensies. De onafhankelijke variabelen waren de fonetische variabelen (segmenteel en suprasegmenteel) en de drie groepsevaluatiedimensies. De resultaten staan vermeld in tabel 3.

Tabel 3 Resultaten van de stepwise regressie-analyses van de sprekerevaluatiedimensies.

Afhankelijke variabele sprekerevaluatie	Variabelen in de vergelijking	Bèta	t-waarde	R ²
Aantrekkelijkheid	Sociale afstand etnische groep	.78	t= 4.51 p=.001	.61
Status	Mate van allochtoon accent	-.98	t= -8.98 p=.000	.70
	Nasaliteit	.43	t= 4.01 p=.002	.87
Sociale afstand	Sociale afstand etnische groep	.69	t= 4.83 p=.000	.87
	Prosodische timing	-.32	t= -2.22 p=.046	.82

De regressie-analyses laten zien dat de sociale afstand ten opzichte van etnische groepen vooral belangrijk is in de verklaring van de evaluatie van de aantrekkelijkheid en sociale afstand van sprekers. Fonetische factoren werden in de regressie-analyses opgenomen in de voorspelling van de status en sociale afstand van sprekers. Het onderscheid tussen allochtoon en autochtoon is cruciaal in dit onderscheid. Dit blijkt eens te meer uit de opname van de variabele 'mate van allochtoon accent' in de regressie-analyse voor de afhankelijke sprekerevaluatie variabele 'status'. Voor alleen de allochtone sprekers is de correlatie tussen mate van allochtoon accent en status slechts -.49 (niet significant). In de regressie-analyses zijn allochtone en autochtone sprekers samengevoegd. De correlatie tussen mate van allochtoon accent en status is nu zoveel hoger, omdat de autochtone sprekers een significant hogere status toegewezen kregen dan alle allochtone sprekers (zie voor meer details Doeleman, 1998).

5 Conclusie

Het huidige onderzoek laat zien dat een allochtoon accent vergaande consequenties kan hebben voor interactie tussen allochtone en autochtone Nederlanders. Het onderzoek maakt ook duidelijk dat iemands taalgebruik één van de identificerende kenmerken is van de etnische groep waartoe zij/hij behoort.

Voor eerste generatie volwassen tweedetaalleerders van het Nederlands geldt dat ze op basis van hun Nederlandse spraak onmiddellijk herkend worden als allochtonen. Het blijkt moeilijker om een onderscheid te maken tussen de verschillende allochtone groepen, maar de grote migrantengroepen (hier de mediterrane, Caribische en West-Europese groep) worden doorgaans correct geïdentificeerd. Spraak speelt hierbij een rol in de sociale categorisering van allochtone sprekers en daarmee ook in de (stereotype) beeldvorming over de betrokken groepen. Nader onderzoek is nodig om te bepalen welke spraakkenmerken van belang zijn in deze sociale categorisering. Dit is des te belangrijker naarmate er in volgende generaties stabiele etnolecten ontwikkelen. Dit laatste lijkt het geval te zijn voor Surinamers (Boves & Gerritsen, 1995; Charry, 1983), die hun Suri-naams-Nederlandse accent als groepskenmerk lijken te cultiveren. Een ontwikkeling die we niet zien bij Turken en Marokkanen, waarvan de jongere generaties juist gebruik maken van autochtone taalvariatiepatronen, met name stadsdialekten (wat hen een nieuw stigma geeft).

De vraag die in dit onderzoek niet aan bod komt, is wat de rol van spraak is in daadwerkelijke interactie. Interactie waarbij de input slechts uit spraak bestaat, komt alleen voor bij communicatie via de telefoon. In de meeste vormen van interactie is er ook visuele input, waarbij kleding en fysieke verschijning ook informatie kunnen geven over de etnische oorsprong van de spreker, de sociale klasse, e.d. Daarnaast geeft de visuele input via non-verbale communicatie informatie over de sprekers intentie, stemming, e.d. Nader onderzoek is nodig om te achterhalen wat de rollen zijn van visuele input -uiterlijk en non-verbale communicatie- en auditieve input -de spraak- in de interactie tussen autochtone en allochtone Nederlanders. Ons onderzoek maakt duidelijk dat spraak een permanente waarde kan hebben, zeker in interactiesituaties waarin de betrokkenen relatief onbekend zijn met elkaar. Voorbeelden hiervan zijn sollicitatiegesprekken en intakegesprekken, maar ook arts-patiënt gesprekken of ondervragingen in een rechtszaal.

Aan spraak zit een smaak, ook voor de deelnemers aan het dagelijkse interculturele verkeer. Sociale wetenschappers hebben de neiging om de vorm van taal nogal links te laten liggen, alsof mensen weliswaar veelvuldig communiceren maar zelden spreken. Interdisciplinair onderzoek van (sociaal) psychologen en (socio-)linguïsten kan meer inzicht verschaffen in de rol van spraak in de perceptie van sprekers in een hedendaagse multiculturele samenleving.

Noten

- ¹ De keuze voor de regionale accenten is gebaseerd op de regionale herkomst van de respondenten (zie verder): west, waar de urbane respondenten vandaan kwamen, en zuid, waar de suburbane respondenten vandaan kwamen.
- ² In deze tabel is een juiste identificatie van het herkomstland in de eerste ofwel in de tweede keus opgevoerd als correcte keuze. Voor de Engelse sprekers werd een identificatie als afkomstig uit zowel Engeland als Amerika goed gerekend.
- ³ Suprasegmentele kenmerken zijn overkoepelende uitspraakkenmerken zoals prosodie en stemkwaliteit. Segmentele kenmerken verwijzen naar de uitspraak op klankniveau.
- ⁴ De resultaten van de sprekerevaluatie op basis van semi-spontane spraakfragmenten wordt hier niet behandeld, zie voor meer informatie Doeleman 1998.
- ⁵ De 13e schaal (luiheid) laadde niet unidimensionaal op één van de dimensies en is bij verdere analyses buiten beschouwing gelaten.
- ⁶ In the semi-spontane spraak werden één Duitser (ger2) en beide Engelsen (eng1 en eng2) regelmatig geïdentificeerd als autochtonen. De eerste twee sprekers werden inderdaad relatief positief beoordeeld in de sprekerevaluatie, maar de spreker eng2 werd juist relatief laag beoordeeld in de sprekerevaluatie.